

Halil İnalıcık ve Tarihçiliği

Özer Ergenç*

Benden ne zaman Halil Hoca hakkında bir konuşma istense büyük bir heyecana kapılıyorum, çünkü Halil Hocamı anlatmak o kadar kolay değil; kolay anlatılamamasının bir nedeni o. Çünkü o ulaşılmaz bir bilim insanıydı. Sadece filli öğrencilerini değil, yurt içindeki ve yurt dışındaki bütün tarihçileri çok yakından, çok derinden etkiledi. İkincisi benimle ilgili, ben hocalarım hakkında uzun uzun konuşmayı beceremem. Ama hazırlanarak, zihnimde planlar yaparak geldim, size kısaca Halil Hoca'yı anlatmak istiyorum.

Aslında Halil Hoca büyük bir bilim adamı ve çok büyük bir tarihçiydi. Onun tarihçiliğini anlayabilmek için öncelikle kısaca Türkiye'de ve dünyada tarih alanında hangi yaklaşımların, hangi değerlendirmelerin birbirini izlediğini ve bu süreç içinde ortaya çıkan dönemlerde ne gibi özelliklerin ortaya çıktığını belirteyim.

Halil Hoca'nın bütün eğitim hayatı Türkiye'de geçti ve bütün akademik unvanlarını Türkiye'de kazandı. Böyle olmakla birlikte o belirli bir tarihten sonra Türkiye dışındaki en önemli üniversitelerin ve en önemli akademilerin üyesi haline geldi. Bu özellikleri taşıyan bizim nadir bilim insanımız vardır ve bunların başında Halil Hoca gelir. Bu nasıl oldu, kısaca hatırlamamız gerekirse, 1910'lardan itibaren başlayan ve cumhuriyetin de devraldığı tarih çalışmaları aslında batıda Türkiye ve Türkler hakkında oluşmuş olan birtakım düşünceleri, birtakım mülahazaları değiştirmek için yapılan çalışma dönemidir. Yani bir anlamda bir savunu tarihçiliği dönemidir. Bu dönemin en önemli simalarından biri Halil Hoca oldu. Bunu yaparken o, batıda oluşmuş olan mülahazaları ve telakkileri baştan itibaren reddetmeden ama onları da baştan hiç önyargısız değerlendirmesiz kabul etmeyerek önemli bir araştırma faaliyeti sürdürdü. Daha 1927'lerde hocası Fuat Köprülü Hayat Mecmuası'na yazdığı bir yazıda o zamanların

*Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, oergenc@bilkent.edu.tr

münevverlerini şöyle eleştiriyordu: Bizim münevverlerimiz kendi dünyaları dışında ve özellikle Batı dünyasında ortaya çıkan, geliştirilen fikirleri, mülahazaları mahz-ı hakikat gibi kabul ederler. Yani gerçeğin ta kendisi gibi kabul ederler. Hâlbuki bunları değerlendirmek, bunlara eleştirel yaklaşmak gerekir. İşte bunu en iyi yapanlardan biri Halil Hoca oldu. Ben onun öğrencisi olarak lisanstan başlayarak, her aşamada öğrencisi olarak bu mahz-ı hakikati kendisi araştırmadan kabul etmeyen büyük bir bilim adamı olduğunu yakından telakki ettim.

İkinci dönem benim tarih alanına girdiğim 60'lı yıllardır. 60'lı yıllarda bütün dünyada geri kalmışlık sorunlarının tartışıldığı, yani neden bazı ülkelerin ekonomik, kültürel, sosyal gelişmelerini tamamlayarak daha ileriye gittiklerini, bazı toplumların neden geride kaldıklarını tartışılıyordu dönemin her ülkesinin aydını. Bu doğal olarak Türkiye'ye de yansdı ve Türkiye'de de bu tartışmalar çok canlı, hararetli bir biçimde gelişti.

Zaten her alanda olduğu gibi günün sorunları, problemleri tarihe de taşıdığı için Osmanlı tarihçileri de büyük ölçüde Osmanlı'nın sosyal yapısının, ekonomik yapısının hangi modellerle açıklanabileceği konusunu derinden tartışıyorlardı. Halil Hoca da bunlardan haberdardı, bunların ne olduğunu, nasıl olması gerektiğini yakından izliyordu ama birincisinde olduğu gibi; nasıl ki birincisinde mahz-ı hakikati sadece bir bölümün aydınlarının geliştiremeyeceğine inandığı için kendi araştırmalarıyla ve kendi eleştirileriyle Osmanlı tarihine yaklaşarak hem ampirik bilgiler üreterek, somut bilgiler üreterek bilgi alanımızı geliştiriyordu, hem de önemli katkılar yapıyordu.

70'li, 80'li yıllara gelindiğinde, o 60'lı yılların geri kalmışlık problemleri ve tarihte toplumların sosyal ve ekonomik yapılarının nasıl olduğu konusundaki tartışmalar bıçak gibi kesildi ve Türkiye dışında başlayan tartışmalar Türkiye'ye de yansdı. Bu sefer artık kültür tarihçiliği, pozitivismi eleştiren post-modernist görüşler tartışılmaya başlandı aydınlar arasında ve ister istemez bu tarihe de yansdı. Halil Hoca bunlardan da haberdardı. Ama bu tartışmaların da mahz-ı hakikati olarak dışarıdan gelmiş olan düşünceleri aynen kabul etmeyerek kendi çalışmalarını sürdürdü. Şimdi bu üç aşamayı niçin söyledim bu daha detaylandırılabilir ve alt bölümlemeler yapılabilir. Söylememin nedeni şu; birinci dönemin, ikinci dönemin, üçüncü dönemin tartışmaları arasında sivrilen, yazdıklarıyla, konuşmalarıyla çok öne çıkan ve çok etki yapan birçok aydın, birçok tarihçi vardır.

Ama bizatihi bunların bir kısmı, mesela 60'lı yılların çalışmaları ve tartışmalarında sivrilenler daha sonra o zaman söyledikleri o düşünceleri terk ettiler. Başka açıklamalara gittiler, bu hep böyle oldu. Ama galiba tarih

alanında ve Türkiye'nin aydın serüveni içinde her dönem önemsenen ve her dönem hep en üstte kalan Halil İncalcık Hoca olmuştur. Çünkü o dönemin moda gelişmelerinin içinde yer almıyor ve onların bir taraftarı olarak görünmek yerine tarihin kendine has yöntemlerini uygulayarak önemli bir tarihçi gibi davranıyordu. Birinci dönem bizim savunu tarihçiliğimiz gerçekten de bir reddiye dönemi idi.

Mesela daha sonra bizim Güneş Dil Teorisi, Güneş Tarih Teorileri çok tartışıldı. Aslında onlar bir dönemin romantik yaklaşımlarıydı. Büyük bir saldırı karşısında geliştirilmiş düşüncelerdi. Onların çok gerçeği yansıtmayacağı biliniyordu. Ama o, onlarla alay etmek yerine, onlarla gelişmeyi bulabileceğine inanmak yerine kendi çalışmalarını sürdürdü. O, çok önemli bir milliyetçiydi ama öyle şoven değildi. Mesela Birinci Dünya Savaşının yenilgisine dair “müttefikimiz Almanlar yenildiği için biz de yenildik” diye açıklama yapacak biri değildi. İkinci dönemde Marksizm’i iyi biliyordu, asla Marksist değildi ama Marksizm’in sosyal, kültürel ve ekonomik açıklamalarından yararlanmak gerektiğine de inanıyordu.

Yani her türlü düşünceye açıktı ama her türlü düşüncenin de gözü kapalı taraftarı değildi. Bence bu Halil İncalcık’ı büyük yapan, en önemli özelliklerinden biridir. Ben gene diğer arkadaşlarımla beraber onun öğrencisi olarak, tarihi sadece geçmişte kalan ve bir daha tekrarlanmayacak olan bir takım olay ve olguları anlamak ve anlatmak olarak benimsediğinden dolayı, geçmişte kalmış olan olayı en iyi şekilde nasıl anlayacağımızı, nasıl anlamamız gerektiğini ondan öğrendik. Onun için biz zaman zaman tarihçiler arasında çok tartıştık ve birbirimizi belge fetişisti, şu bu diye suçlamalar geliştirdik, halbuki tarih belgesiz olmaz. Belge olmadan geçmişte kalmış ve bir daha hiçbir zaman tekrarlanmayacak olayı anlamak mümkün olmaz.

Bunu bize Halil Hoca öğretti. Onun seminerleri, dersleri bu bakımdan doyumsuz saatlerdi bizim için. Bir belgeyi okumanın yetmeyeceğini, okuduktan sonra anlamak gerektiğini, anlamanın da yetmeyeceğini ve anladıktan sonra da onu bir tarih anlatısı için nasıl kullanmak gerektiğini bize en iyi şekilde öğreten o oldu.

Ama bunları bize öğretirken, yazılarında da bu tutumunu ve yaklaşımını da sergiliyordu. O yüzden Halil Hoca bizim gibi fiili öğrencilerinin değil, bu sahada kendisini göstermiş olan bütün tarihçilerin de hocasıdır ve bu özelliğiyle de bizim hem zihin dünyamızda hem de gönüllerimizde büyük bir yer tutmuştur. O yüzden ben Hocamı rahmetle ve saygıyla anıyorum. Teşekkür ederim.

